



Syberia – niechciany dom polskich zesłańców w XIX w.



Syberia – niechciany dom polskich zesłańców w XIX w.

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Wstęp

Rozbiory Rzeczypospolitej były w historii Europy wydarzeniem niemającym precedensu – duże, wielomilionowe państwo o długiej, bogatej historii oraz kulturze przestało istnieć nie w wyniku wojen czy najazdów, lecz rozbioru swoich ziem przez sąsiadów. Po utracie niepodległości w 1795 roku Polacy nigdy nie pogodzili się z tym faktem. Przez cały okres trwania zaborów szukali sposobności, by wybić się na niepodległość. Największe nadzieje rozbudził w nich Napoleon Bonaparte. To dzięki niemu w 1807 roku powstało na ziemiach polskich Księstwo Warszawskie. Kolejne sukcesy cesarza Francuzów rozpalały coraz bardziej nadzieję Polaków na wolny i niepodległy kraj. Niestety, Napoleon nie tylko nie zwrócił Polakom wolności, ale jego klęska oznaczała koniec marzeń o odrodzonej ojczyźnie. Na krótko stało się nią Królestwo Polskie utworzone w 1815 roku na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego, pod berłem rosyjskiego cara. Liberalna konstytucja, trójpodział władzy, swobody obywatelskie, a nade wszystko przymiotnik „polskie” w nazwie pozwalały wierzyć w zmianę polityki władcy Rosji. Praktyka i rzeczywistość polityczna dość szybko okazały się dalekie od zapisów konstytucyjnych. Ograniczanie swobód obywatelskich, wprowadzenie cenzury, wreszcie celowe niezwoływanie sejmu szybko uświadomiły rodakom, że na dalsze ustępstwa nie ma co liczyć. Łamanie zasad konstytucji oraz tłumienie legalnej opozycji doprowadziły do wybuchu pierwszego narodowego zrywu – nocy listopadowej, z 29 na 30 listopada 1830

roku. Powstanie, nazywane przez wielu „powstaniem niewykorzystanych szans”, mimo klęski, weszło do narodowej mitologii jako romantyczny zryw – odrzucenie ucisku despotycznego władcy oraz opór wobec lojalizmu. Konsekwencje powstania okazały się poważniejsze niż można się było spodziewać. Dotkliwie **represje**: wysokie wyroki więzienia, **zsyłki** i przesiedlenia w głąb Rosji, zniesienie konstytucji oraz emigracja polityczna, ze względu na swój charakter nazwana Wielką Emigracją, poczyniły ogromne straty w narodzie. Jednak chęci walki o upragnioną wolność nie były w stanie złamać żadne represje i ograniczenia. Ożywione patriotycznie społeczeństwo polskie po raz kolejny wystąpiło przeciwko władzy cara. Powstanie styczniowe (1863–1864) okazało się najdłuższym ze wszystkich narodowych zrywów, obejmując swym zasięgiem najszerze kręgi społeczeństwa i największy obszar. W walkę o wyzwolenie Polaków zaangażowali się mieszkańcy wszystkich trzech zaborów oraz wielu Europejczyków. Niemniej, jego upadek był jeszcze straszliwszy niż 30 lat wcześniej. Na zachód Europy udała się nowa fala emigrantów, na wschód natomiast, po raz kolejny, popłynęła grupa zesłańców pozbawionych praw i majątku. Era narodowych powstań dobiegła końca, a wraz z nią nurtujące Polaków od dziesięcioleci pytanie: bić się czy nie bić?



Pochód na Sybir

Nauczysz się

- poznasz najważniejsze skutki powstania styczniowego;
- dowiesz się, co oznacza oraz czym była katorga i zesłanie;
- poznasz losy zesłańców i to, co robili oni na zesłaniu;
- dowiesz się, jak w sztuce upamiętnione zostało powstanie styczniowe i zsyłka na Syberię.

Cele edukacyjne zgodne z etapem kształcenia

Po zapoznaniu się z e-materiałem uczeń:

1. dostrzega w narracji historycznej różne warstwy;
2. wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe;
3. tworzy krótką wypowiedź, korzystając z zadanego źródła historycznego;
4. sytuuje w czasie zjawiska historyczne;
5. porównuje pozyskane informacje.

SYBERIA – NIECHCIANY DOM POLSKICH ZESŁAŃCÓW W XIX W. – *audiobook*

Rozdziały:

1. Katorga – najstraszliwsza z kar
2. Życie na zesłaniu
3. Przygody Rufina Piotrowskiego

Notatka dla prowadzącego



Podczas odsłuchiwania audiobooka zwróć uwagę na to, czym była **katorga**. Jak wspomina drogę na Sybir jej uczestnik?

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PeZkeYNEr>

Syberia – niechciany dom polskich zesłańców w XIX wieku

Rozdział 1

Katorga – najstraszliwsza z kar

Materiał prezentuje rozmowę Tomka z jego starszą siostrą, Anią. Rozmowa dotyczy represji popowstańczych i skupia się na karze zesłania i katorgi.

– Co za katorga...

– Żadna katorga! Nawet nie porównuj zapamiętania dwóch dat z historii do katorgi. Bo w porównaniu do niej to przyjemność i relaks.

– No dobra, nie przesadzaj już.

– Ja wcale nie żartuję. To są rzeczy, których w ogóle nie można porównać!

– Czym właściwie była prawdziwa katorga?

– Nie wiesz?

– No, właściwie... to nie. Słyszałem jak ostatnio wujek Jurek mówił, że praca przy jego starym samochodzie to straszna katorga, więc pomyślałem, że to coś nieprzyjemnego.

– Nieprzyjemnego – to mało powiedziane! Katorga to były ciężkie roboty na Syberii, na które w XIX w. trafiali polscy powstańcy i inni walczący z carską Rosją o wolność ojczyzny. Największa ich liczba szła etapami na zesłanie lub katorgę w latach 1863–1864, podczas najdłuższego z powstań. Pamiętasz jakiego?

– Najdłuższe było chyba styczniowe... Ale jak to – szła? Przecież to bardzo daleko, tysiące kilometrów!

– Dobrze usłyszałeś – szła. Samochodów i samolotów wtedy jeszcze nie było, kolej transsyberyjską zbudowano lata później, więc skazańcy musieli pokonać większość

drogi pieszo. Trwało to miesiące i miało być dla nich również formą kary.

– No, ale to trochę bez sensu. Oni tak szli i szli, i co?

– Sama droga na Syberię, tak jak ci mówiłam, trwała bardzo długo. A jak zapewne wiesz, nie było wtedy asfaltowych dróg i lekkich, wygodnych ubrań chroniących od wiatru i zimna. Nie wspominając już nawet o wygodnych hotelach, w których można było odpocząć.

– Tego to akurat nie musisz mi mówić.

– Ale mogę ci przeczytać – wspomnienia jednego zesłańca, Wacława Lasockiego, który tak opisuje drogę z Żytomierza, z którego wyruszył. Posłuchaj:

Budynki przeznaczone na nocleg skazańców, zwane etapami, są odległe jeden od drugiego o wiorst 12 do 30 na trasie syberyjskiej [...]. Przestrzenie te zastosowane są z jednej strony do odległości między osadami, a tym samym do istniejących już zabudowań, które [...] służą partjom jako miejsce noclegów, z drugiej zaś przestrzeń taką stosuje się do możliwości przechodzenia jej pieszo w ciągu dnia bez zbytecznego znużenia, odbierającego zdolności do dalszej podróży [...]. Pierwszym etapem za Żytomierzem jest Kmitów; [...] dalej prawie bez końca na wielkim szlaku sybirskim, który licząc od Żytomierza, a kończąc na Kamczatce, przedstawia przeszło 12.000 wiorst.

– A podpowiem ci tylko, że 1 wiorsta to ponad kilometr! Czyli, jak łatwo policzyć, skazani musieli pokonywać dziennie...

– Co najmniej 12 kilometrów, a czasem i ponad 30.

– Tak, masz rację. Była to straszna i wyczerpująca droga, której wielu nie przeżywało. Zresztą, jak chcesz dowiedzieć się więcej o tym, jak ona wyglądała, poszukaj w Internecie obrazów.

– A możesz mi polecić jakieś ciekawe, pokazujące dolę zesłańców? Chętnie je obejrzę, oderwę się od tego wkuwania.

– Bardzo proszę. Jedne z ciekawszych to: Aleksandra Sochaczewskiego – „Zakładanie kajdan”; „W drodze do katorgi”; „Pożegnanie z Europą” oraz Jacka Malczewskiego – „Na etapie (Aresztanci)”; „Na etapie”; „Śmierć na etapie”.

Rozdział 2

Życie na zesłaniu

Materiał dotyczy rozmowy Ani, Tomka i ich szkolnego historyka o życiu zesłańców na Syberii. Dyskutują oni o katordze i zesłaniu oraz o życiu codziennym.

– I jak, braciszku, wiesz już, czym była ta katorga i jak wyglądała?

– Tak, i dowiedziałem się o niej wiele ciekawych rzeczy. Co do jednego, to miałaś rację – to była potworna kara. Nie wiedziałem nawet, że tylu Polaków przez wieki zostało wysłanych na koniec świata.

– A mówiłam ci, że twoja nauka dat na historię to drobnostka.

– O, co ja słyszę! Rozmawiacie o zsyłce Polaków? Jestem pełen podziwu. Jak macie ochotę dowiedzieć się więcej na ten temat, to zapraszam dzisiaj na kółko historyczne na szóstej lekcji. Akurat będziemy rozmawiali o tych wydarzeniach.

– Dzień dobry.

– Dzień dobry, zapraszam. Cieszę się, że przyszlście. Na początku zapytam: skąd u was takie zainteresowanie tym tematem?

– Oj tam, od razu zainteresowanie. Wczoraj mieliśmy krótką rozmowę na ten temat i zaciekało mnie to, o czym mówiła Ania.

– Ja akurat czytam wspomnienia Wacława Lasockiego i tak jakoś wyszło.

– Dobrze, to porozmawiajmy. Wiecie już pewnie wszyscy, czym była katorga i w jaki sposób Polacy znaleźli się na Syberii. Każdy z was tutaj pewnie też pamięta, że była to jedna z kar, jakie stosowała władza wobec przeciwników caratu, uczestników powstań, więźniów politycznych, ale także przestępców. Często na zsyłkę skazywano całe rodziny lub, tak jak to miało miejsce u Wacława Lasockiego, rodzina dobrowolnie towarzyszyła mężowi w karze. Osobną grupę wśród zesłańców stanowili właśnie katorżnicy, którzy skazani na niewolniczą pracę najczęściej wykonywali najtrudniejsze i najcięższe prace w nieludzkich warunkach, bez jakiegokolwiek wynagrodzenia, zakuci w kajdany i pod ścisłą strażą. Ogółem w XIX wieku w głąb Rosji wysłano ponad 150 tysięcy Polaków.

– Panie psorze, a czy poza pracą zesłańcy zajmowali się czymś jeszcze?

– To jest bardzo dobre pytanie. Na początku musisz jednak pamiętać, że kim innym był katorżnik, a kim innym zesłaniec. Ten pierwszy wykonywał najcięższe, niewolnicze prace i nie otrzymywał za to wynagrodzenia. Zesłańcami były osoby, które w ramach kary były najczęściej pozbawiane majątku i wysłane w miejsca odosobnienia, z których nie mogły powrócić w swoje rodzinne strony. Często kierowano ich do miejsc, gdzie znajdowały się wolne domy, a także zapewniano niewielkie wynagrodzenie za pracę. A

czym się oni zajmowali? Przede wszystkim walką o przetrwanie w bardzo trudnych warunkach. Ale nie tylko. Warto pamiętać również o niezwykłych postaciach, które trwale zapisały się w historii kultury i nauki.

— To ktoś zajmował się tam pracą naukową?

— O Józefie Piłsudskim wszyscy słyszeli – a czy wiedzieliście, że jego brat, Bronisław Piłsudski, również skazany na zesłanie, był jednym z najważniejszych polskich etnografów, badaczy kultur i ludów Dalekiego Wschodu? Spisał on wierzenia, utrwalił mowę i pieśni Ajnów, a także stworzył słownik, tłumacząc języki zamieszkujących tam ludów. A nie był on wcale pierwszym i najbardziej znanym z naukowców-zesłańców. Tutaj koniecznie muszę wspomnieć o Benedyckie Dybowski i Wiktorze Godlewskim; obaj zesłani po powstaniu styczniowym waleśnie przyczynili się do poznania i zbadania syberyjskiej fauny i flory. Razem prowadzili badania naukowe, zajmowali się meteorologią, obserwacją jeziora Bajkał – dokonując jego pierwszego potwierdzonego pomiaru. Dokonywali również obserwacji klimatu Syberii. Godlewski, wielki miłośnik zwierząt, ornitolog-amator, zebrał wielką kolekcję ptaków, której część można jeszcze dzisiaj znaleźć w zbiorach Instytutu Zoologii PAN. Byli tak wybitnymi badaczami i odkrywcami, że w ich dorobku znalazło się wiele cennych nagród, w tym przyznawanych przez cesarskie instytuty naukowe!

— To naprawdę niesamowite.

— Tak, to prawda. Niesamowite jest również, że tysiące kilometrów od domu polscy zesłańcy nie tylko nie zapominali o swoich korzeniach i patriotyzmie, ale nawet starali się tam, na nieludzkiej ziemi, walczyć z zaborcą. Wyobraźcie sobie, że wywołali powstanie, nazywane zabajkalskim, które niestety zostało szybko zdławione.

— Niemożliwe...

— Możliwe, możliwe. Ale to nie wszystko. Postacią, która odegrała bardzo ważną rolę w życiu Polaków na Sybirze, był Rafał Kalinowski, późniejszy święty, do którego wielu zesłańców zwracało się z prośbą o pomoc. Już wtedy uważany był za wyjątkowo uczciwą i sprawiedliwą osobę, dlatego pełnił wśród społeczności więźniów funkcję sędziego. A w wolnym czasie uczył dzieci zesłańców katechezy i przedmiotów ścisłych. Jak więc sami widzicie – daleko od domu i wśród nieprzyjaznych okoliczności można było być nie tylko przyzwoitym człowiekiem, ale i naukowcem i odkrywcą.

— Ale szybko zleciał nam czas. Na koniec wskazówka: jeśli interesują was inne niezwykłe historie, poszukajcie informacji o Rufinie Piotrowskim. Ten to dopiero był, jak wy to teraz mówicie, kozakiem! Jego pamiętniki w XIX wieku były niesamowicie popularne i to nie tylko wśród Polaków, ale w całej Europie!

Rozdział 3

Przygody Rufina Piotrowskiego

Materiał prezentuje rozmowę Tomka z jego starszą siostrą, Anią. Tomek chwali się Ani nowymi informacjami, które zdobył.

– Jak tam, bracie, twoja katorga? Dalej uczysz się na historię?

– Oj, już nie żartuj sobie ze mnie. Wiem, że moja nauka nie była żadną katorgą.

– No, mam nadzieję. Poznawanie losów naszych przodków i ich historii powinno sprawiać ci samą przyjemność.

– Tak... gdyby jeszcze nie trzeba było wkuwać tych dat. Ale pamiętasz, jak na zakończenie profesor wspomniał o Rufinie Piotrowskim?

– Faktycznie, coś mówił.

– Znalazłem w Internecie fragmenty jego pamiętników i trochę poczytałem. Mówię ci, jak tylko skończysz czytać wspomnienia Lasockiego, to rzuć na te pamiętniki okiem. Facet był niesamowity, taki polski James Bond XIX wieku. Bo ucieczka z zesłania to tylko kawałek jego niezwykłego życiorysu. Wcześniej walczył w powstaniu listopadowym, był agentem paryskiego Towarzystwa Demokratycznego, które wysłało go na ziemie polskie, by stworzył siatkę konspiracyjną i zdobył informacje o sytuacji i nastrojach Polaków. W Kamieńcu Podolskim został aresztowany za działania antycarskie i skazany na dożywotnią katorgę.

– Nieźle, ale profesor mówił coś o jego niesamowitej ucieczce – z tego, co pamiętam.

– Tak, ale poczekaj. Na zesłaniu trafił do pracy w gorzelni gdzieś pod Omskiem, gdzie od razu zaczął myśleć o ucieczce. Gdy udało mu się zebrać trochę pieniędzy i żywności, ruszył pieszo na północ do Archangielska. Żadna pogoń nie spodziewała się, że wybierze ten kierunek, dlatego udało mu się uciec. Czy ty wiesz, że to prawie 3000 kilometrów?! A on pokonał to wszystko na piechotę!

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Wersja tekstowa z wyróżnieniem pojęć

Polecenie 1

Wyjaśnij, dlaczego kara zesłania i katorgi była jedną z najsurowszych kar, często równoznaczną z karą śmierci?

Polecenie 2

Dlaczego Syberię nazywano nieludzką ziemią? W jakich warunkach przyszło pracować Polakom na zesłaniu?

Polecenie 3

Jakie uczucia towarzyszyły polskim zesłańcom podczas Wigilii? W jaki sposób starali się oni nadać jej wyjątkowy, tradycyjny charakter?

Podsumowanie

Katorga – były to ciężkie roboty na Syberii, na które w XIX w. trafiali polscy powstańcy i spiskowcy walczący z carską Rosją o wolność ojczyzny. Nie otrzymywali oni za swoją pracę żadnego wynagrodzenia, pracując niewolniczo w nieludzkich warunkach.

Zesłanie – to przymusowa podróż w miejsce odosobnienia, którego bez pozwolenia władzy nie można było opuścić. Najczęściej połączone było z pozbawieniem majątku i obejmowało całe rodziny. Zesłańców kierowano do miejsc, gdzie znajdowały się wolne domy. Za swoją pracę otrzymywali oni drobne wynagrodzenie. Zesłańcy, często bardzo dobrze wykształceni, poszukiwani byli przez lokalną administrację w guberniach syberyjskich, ze względu na brak odpowiednich osób.

Wśród zesłańców znajdowali się ludzie pochodzący ze wszystkich warstw społecznych, również zawodowi wojskowi, lekarze, nauczyciele, a także badacze i naukowcy. Do takich przypadków zaliczyć możemy m.in. Bronisława Piłsudskiego, Benedykta Dybowskiego czy Wiktora Godlewskiego.



Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

PRACA DOMOWA

Praca domowa

Polecenie 4.1

Znajdź informacje i napisz krótką notkę biograficzną o wybitnym zesańcu. Kilku z nich dzisiaj już poznałeś, możesz użyć ich jako przykładu lub poszukać innych niesamowitych postaci.

Ćwiczenia

Wskazówka

W przypadku braku możliwości rozwiązywania zadania z klawiatury lub trudności z odczytem przez czytnik ekranu skorzystaj z innej wersji zadania.

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj wymienione daty, postacie i pojęcia do powstań w zaborze rosyjskim (listopadowe, styczniowe).

POWSTANIE LISTOPADOWE

1830-1831

Kraj Nadwiślański

Romuald Traugutt

Artur Grottger

uwłaszczenie chłopów

Józef Bem

branka

Aleksander Wielopolski

Wielka Emigracja

noc listopadowa

Józef Chłopicki

Biali i Czerwoni

Olszynka Grochowska

Piotr Wysocki

Arsenał

1863-1864

POWSTANIE STYCZNIOWE

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Inna wersja zadania

Ćwiczenie 3

Połącz pojęcia historyczne z ich definicjami.

Uwłaszczenie chłopów

przymusowa podróż w miejsce odosobnienia, którego bez pozwolenia władzy carskiej nie można było opuścić. Najczęściej połączona była z pozbawieniem majątku

Odwilż posewastopolska

nadanie na własność ziemi chłopom wraz ze zniesieniem pańszczyzny

Branka

ciężkie, przymusowe roboty połączone z zesłaniem, najczęściej na Sybir, stosowane w carskiej Rosji jako kara dla powstańców, spiskowców i groźnych przestępców

Autonomia

potoczna nazwa poboru do wojska rosyjskiego, przeprowadzonego przez Aleksandra Wielopolskiego w 1863 roku

Zesłanie

okres w historii Rosji po jej klęsce w wojnie krymskiej (1853-1856) charakteryzujący się pewną liberalizacją życia politycznego

Katorga

prawo do samodzielnego rozstrzygania swoich spraw wewnętrznych

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Inna wersja zadania

Ćwiczenie 5

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.



Patrol powstańczy



Wigilia na Syberii



Pożegnanie Europy



Bitwa (cykl Polonia)

Ćwiczenie 6

Źródło: Eduexpert Sp. z o.o. / Evaco Sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.



Śmierć na taczce



Obrazki Syberii



Śmierć na etapie



Pochód na Sybir

Słowniczek

Branka

potoczna nazwa poboru do wojska rosyjskiego wybranych osób (zamiast praktykowanego wcześniej losowania) przeprowadzonego przez Aleksandra Wielopolskiego w 1863 roku. Celem branki miało być niedopuszczenie do wybuchu powstania.

Etap

pomieszczenia, w których zatrzymywali się zesłańcy w drodze na Syberię, po każdym dniu wędrówki. Znajdowały się one 12–30 wiorst od siebie.

Katorga

ciężkie, przymusowe roboty połączone z zesłaniem, najczęściej na Syberię, stosowane w carskiej Rosji jako kara dla powstańców, spiskowców i groźnych przestępców. Katorżnicy nie otrzymywali wynagrodzenia za swoją niewolniczą i niehumanitarną pracę.

Nieludzka ziemia

potoczna nazwa Syberii nadana przez zesłańców.

Represje

prześladowania na jakiejś grupie jako forma odwetu.

Stan wojenny

stan nadzwyczajny, w którym władzę przejmuje wojsko. Najczęściej wprowadzany w celu przywrócenia porządku publicznego w kraju.

Sybir

nazwa krainy geograficznej w północnej Azji, wchodzącej w skład Rosji – Syberii. Potocznie określano tak tereny zsyłki.

Ukaz

w dawnej Rosji dekret prawny wydawany przez cara.

Uwłaszczenie chłopów

nadanie chłopom ziemi na własność, wraz ze zniesieniem pańszczyzny.

Zsyłka

przymusowa podróż w miejsce odosobnienia, którego bez pozwolenia władzy carskiej nie można było opuścić. Najczęściej połączona była ona z pozbawieniem majątku i obejmowała całe rodziny. Zesłańcy za swoją pracę otrzymywali niewielkie wynagrodzenie.

Powrót do e-podręcznika

E-podręcznik „ważn@historia Długi Wiek XIX”

<http://www.epodreczniki.pl/reader/c/223240/v/latest/t/student-canon>

2.2 Tęsknota za wolnością. Polacy i powstanie styczniowe

http://www.epodreczniki.pl/reader/c/223240/v/latest/t/student-canon/m/tswsYzmCaW#tswsYzmCaW_00000008